

Critical Review of Ethnic Studies from the Perspective of Peace

Mojtaba Maghsoudi*

E-mail: Maghsoudi42@yahoo.com

Received : 2022-01-14

Revised: 2020-03-14

Accepted: 2022-03-15

Doi: 10.22034/rjnsq.2022.324534.1353

 20.1001.1.1735059.1401.23.89.7.6

Abstract:

Ethnic literature and studies around the world and in Iran in the last three decades, with the collapse of the Soviet Union, the emergence of ethnic conflicts in a number of countries and the new wave of globalization has grown and expanded. Corresponding to the many and costly experiences resulting from conflicts and conflicts within the national borders of countries, in the field of ethnic studies, works and extensive literature have been produced, created, reproduced and distributed. With such an introduction, this study seeks to answer the key question of how the knowledge of ethnic studies relates to peace. In general, has the production and scientific literature of this field been able to soften the atmosphere of this field and communicate with the concept of peace, including peace in its classical and negative sense, or peace in the positive and new sense?

While the core, the main orientation and outcome of peace is focused on forgiveness, forgiveness and sacrifice, dialogue, negotiation and negotiation, reconciliation, satisfaction, softness and friendship, and finally reconciliation; The core and spirit of ethnic research is the production and formulation of the literature on "differentiation" and "separation" of identity. Literature produced in the science of ethnic studies with a focus on "diversity" as a fact and a value; "Identifying and fulfilling the demands of multiple ethnic identities" is the focus of his efforts. This science is semantically, conceptually, theoretically, appropriately, methodically and in a space influenced by "critical approach to modernism", especially "the manner and process of state-nation-building", "malfunctions of modern governments" and "expansion of globalization literature". Knowledge is found in the sphere of thinking, the dominance of discourse and sometimes empathy. Perhaps in a critical approach it can be argued that this literature in some cases under the protection of distributive justice and restorative violence examines violent divergent movements with empathy and perhaps the institution and the state-nation as the most important human political structure in the form of idealistic rhetoric has caused a crisis of legitimacy and identity.

The present study tries to use a qualitative-exploratory method to measure and evaluate the relationship between these studies and peace, which is innovative in its kind.

keywords: Ethnic Studies, Peace, Distinction, National Government, Iran.

---

* Associate Professor, Department of Political Science, Islamic Azad University. Central Tehran Branch. Tehran. Iran (Corresponding Author).

بررسی انتقادی مطالعات قومی از منظر صلح

نوع مقاله: پژوهشی

مجتبی مقصودی*

E-mail: Maghsoodi42@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

چکیده^(۱)

مطالعات قومی در سطح جهان و ایران در چند دهه اخیر رشد و گسترش فراوانی داشته است. متناظر با تجربه‌های فراوان و پرهزینه‌ی ناشی از مناقشات قومی در سطح نظام بین‌الملل و درون مرزهای ملی کشورها، در حوزه مطالعات قومی آثار و ادبیات گسترده‌ای خلق و بازتولید و توزیع گردیده است که بعضاً از پس‌زمینه‌ها و محتوای مطالبه‌جو و ناهمگرا حکایت داشته است. با چنین پیش‌زمینه‌ای این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش کلیدی است که دانش مطالعات قومی چه نسبتی با صلح می‌یابد و آیا در مجموع ادبیات تولیدی و علمی این حوزه توانسته است فضای این عرصه را تلطیف نماید و با مفهوم صلح اعم از صلح در مفهوم کلاسیک و منفی آن و یا صلح در مفهوم مثبت و جدید ارتباط برقرار نماید؟

درحالی‌که جان‌مایه، جهت‌گیری و برآیند اصلی صلح معطوف به عفو و بخشش، گذشت و ایثار، گفتگو، مذاکره و چانه‌زنی، آشتی و سازش، رضایت، نرمش و دوستی و نهایتاً مصالحه است؛ هسته اصلی و روح حاکم بر پژوهش‌های قومی، تولید و صورت‌بندی ادبیات «تمایز» و «تفکیک» هویتی است. ادبیات تولیدشده در این دانش با تکیه و تأکید بر «تنوع» به‌مثابه یک واقعیت؛ «شناسایی و تحقق مطالبات هویت‌های متکثر قومی» را وجه همت خویش قرار داده است و در فضای متأثر از «رویکرد انتقادی به مدرنیسم» به‌ویژه «نحوه و فرایند دولت-ملت‌سازی»، «بدکارکردی‌های دولت‌های مدرن» و «گسترش ادبیات جهانی‌شدن» به لحاظ معنایی، مفهومی، نظری، رویکردی، روشی و معرفتی در سپهر اندیشه ورزی، غلبه گفتمانی و بعضاً همدلانه یافته و شاید در رویکردی انتقادی بتوان ادعا کرد که این ادبیات در مواردی در پناه طرح عدالت توزیعی و ترمیمی، تحرکات و گرایانه خشونت‌گرا را با نگاهی همدلانه مورد کنکاش و بررسی قرار می‌دهد و چه بسا نهاد و ساخت دولت - ملت به‌مثابه مهم‌ترین سازه‌ی سیاسی بشری را در قالب لفاظی‌های آرمان‌گرایانه دچار بحران مشروعیت و هویت ساخته است.

پژوهش پیش رو تلاش دارد با بهره‌گیری از روش کیفی - تفهیمی به شیوه‌ای اکتشافی و مروری نسبت این مطالعات را با صلح موردسنجش و ارزیابی قرار دهد که در نوع خود نوآورانه می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: مطالعات قومی، صلح، تمایز و تفکیک، دولت ملی، ایران.

مقدمه و طرح مسئله

اگر تحقق صلح، همچون دستیابی به توسعه، کرامت انسانی، آزادی و عدالت را از جمله غایبات اغلب انسان‌ها و گروه‌های مُصلح از ابتدای تاریخ تاکنون بدانیم؛ در عمل چنین آمال و آرزویی کمتر تحقق نیافته و گاه علیرغم انتظار طبیعی از دانش بشری، این دانش در حوزه‌ها و موضوعات، خلاف انتظارات عمل نموده و خواسته و یا ناخواسته، مستقیم و غیرمستقیم در خدمت نگرش‌های ستیزه‌جو قرار گرفته است. با چنین طرح بحثی این مقاله به دنبال بررسی این موضوع است که دانش مطالعات قومی به‌عنوان جزئی از دانش بشری چه نسبتی با صلح دارد؟

به عبارت دیگر؛ اگر مطالعات قومی را یکی از حوزه‌ها و رشته‌های علمی نسبتاً جدید در زیرمجموعه علوم اجتماعی - انسانی ارزیابی نماییم؛ این مطالعات تا چه حد توانسته است به تولید ادبیات صلح و مصالحه، گفتگو و تعامل کمک نماید؟ و آیا در مجموع توانسته است فضای این حوزه را تلطیف نماید و با مفهوم صلح اعم از صلح در مفهوم کلاسیک و یا صلح در مفهوم مثبت ارتباطی برقرار نماید؟

احتمالاً سؤال مطروحه می‌تواند ناظر بر همه‌ی علوم بوده و پاسخ مشابهی داشته باشد که کارکرد همه‌ی علوم ناظر بر تعریف، تبیین، تحلیل، بازنمایی، پیش‌بینی علمی و آینده‌پژوهی است و اصولاً علوم با توجه به ماهیت جهان‌شمول و فراگیر خود، نگاه ارزش‌گذارانه‌ای نسبت به پدیده‌ها، مسائل و رویدادها ندارند و تنها از منظر علمی به موضوعات مورد نظر می‌پردازند و صورت‌بندی عالمانه و بی‌طرفانه‌ای ارائه می‌دهند؛ بدین لحاظ در یک معنا خنثی و بدون جهت‌گیری‌های ارزش‌دوارانه ارزیابی می‌شوند (بنگرید به: بهتچرجه؛ ۲۰۱۲، ۹-۱)؛ لذا دانش مطالعات قومی نیز در این دایره موردسنجش قرار می‌گیرد.

پژوهش پیش رو با بهره‌گیری از روش کیفی و تفهیمی به شیوه‌ای اکتشافی و با عطف به یافته‌ها، مطالعات و اندوخته‌های علمی حدود یک ربع قرن پژوهشگر در حوزه مطالعات قومی و با مرور پژوهش‌های این حوزه تلاش دارد؛ مطالعات قومی را از دریچه و زاویه صلح مورد طرح و بررسی قرار دهد. در این بخش ۲۴ کتاب از میان حدود ۸۲ کتاب نویسندگان ایرانی در دو دهه ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ ه.ش منتهی به سال ۱۴۰۰ که در ایران تألیف و انتشار یافته و یا تجدید چاپ شده‌اند؛ بر اساس شاخص‌هایی چون مرجعیت علمی نویسنده، اعتبار ناشر، تأیید و معرفی صاحب‌نظران حوزه مطالعات قومی انتخاب

گردیده و در نسبت با صلح، مورد پژوهی شده‌اند. به‌علاوه با مروری بر فراوانی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویان از دانشگاه‌های مختلف، رشته‌های دانشگاهی و اساتید راهنمای مربوطه گسترده‌گی مطالعاتی این حوزه مورد طرح و توجه قرار گرفته است؛ هرچند هر یک از اجزاء مطروحه ظرفیت بررسی مستقل و جداگانه‌ای دارد.

پیشینه و ادبیات پژوهش

هرچند در مورد متغیرهای اصلی پژوهش پیش رو یعنی؛ «مطالعات قومی» و «صلح» به‌صورت مجزا آثار زیادی به رشته تحریر درآمده است و به زبان فارسی نیز می‌توان از ده‌ها اثر اعم از کتاب و مقاله نام برد، ولی از منظر ترکیبی و ارتباطی میان دو متغیر و نیز از منظر صلح اثری منتشر نگردیده است؛ از این منظر مقاله حاضر تلاش دارد از دریچه صلح، ادبیات مطالعات قومی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد و مفاهیم پایه، محتوا، جوهره، سویه‌ها و نتایج آن را بررسی نماید.

برخی از شاخص‌ترین آثار اعم از تألیف در حوزه مطالعات قومی در ایران که کم‌وبیش ابعاد مختلفی از تحولات قومی را مورد طرح و بررسی قرار داده و تفاوت و تمایز را برجسته ساخته به شرح زیر است. جدول زیر تنها به بخشی از آثار منتشره در حوزه مطالعات قومی پرداخته و محتوای آن‌ها را می‌نمایاند که شیوه و نحوه شناسایی و انتخاب آن‌ها پیشتر اعلام گردید.

جدول شماره ۱: بررسی ۲۴ کتاب منتشره در حوزه مطالعات قومی به زبان فارسی در بازه زمانی دهه ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ ه. ش (اعم از تألیف و ترجمه و تجدید چاپ شده‌ها)

ردیف	عنوان کتاب	مشخصات شناسنامه‌ای	توصیف و بررسی
۱	قومیت و قوم‌گرایی در ایران: افسانه و واقعیت	حمید احمدی؛ (۱۳۹۵)، تهران: نشر نی	کتاب با نگاهی انتقادی از منظر روش‌شناسی به مطالعات قومی در ایران، شیوه تعمیم غیر تاریخی مفاهیم قومیت و قوم‌گرایی غربی به جوامعی نظیر ایران را نامناسب دانسته از نظر نویسنده؛ آنچه در ادبیات کنونی علوم اجتماعی به قومیت و ناسیونالیسم قومی موسوم است در گذشته ایران قابل مشاهده نیست و تنها از اواسط قرن بیستم به بعد است که تلاش‌هایی در جهت سیاسی کردن و دامن زدن به اختلافات از طریق طرح مسائل زبانی و مذهبی صورت گرفته است. نویسنده چارچوب نظری خود را بر اساس سه متغیر اساسی؛ دولت مدرن اقتدارگرا، مبارزه نخبگان سیاسی و تأثیر سیاسی بین‌المللی استوار کرده است.

۲	ایران: هویت، ملیت، قومیت	حمید احمدی؛ (۱۳۸۶)، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی	مقالات این کتاب که از سوی برخی از صاحب نظران این حوزه تدوین شده است، در چارچوب چند موضوع شامل: بنیادهای نظری و تاریخی اصالت هویت ملی ایران، تابودایی از بحث مربوط به هویت ایرانی و شیوه‌های استحکام وحدت ملی و آسیب‌شناسی هویت ایرانی و چالش‌های فراروی اقوام ایرانی سازمان‌دهی شده است. در متن و بطن اثر هر یک از نویسندگان تلاش نموده‌اند به برخی شبهات از سوی قوم‌گرایان نسبت به هویت ملی و ایرانی پاسخ بگویند.
۳	بنیادهای هویت ملی ایرانی	حمید احمدی؛ (۱۳۸۸)، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی	این کتاب با نقد رهیافت‌ها و دیدگاه‌های گوناگون سنتی و مدرن به هویت ملی ایرانی به معرفی دیدگاه «جامعه‌شناسی تاریخی» می‌پردازد؛ و با بهره‌گیری از این دیدگاه بازسازی گفتمان هویتی مردم- شهروندمحور را برای جامعه ایران پیشنهاد می‌دهد (مقصودی، حیدری ۱۳۹۱: ۳۳۷).
۴	تحولات قومی در ایران؛ علل و زمینه‌ها	مجتبی مقصودی؛ (۱۳۸۰)، تهران: مؤسسه مطالعات ملی	این اثر از منظر علوم اجتماعی و با بهره‌گیری از رهیافت بین رشته‌ای و با مدل‌سازی ۸ وجهی شامل: نقش نخبگان قومی، موقعیت مناسب جغرافیایی، دوران گذار در عرصه داخلی و یا در ساخت نظام بین‌الملل، گزینش عقلانی، نقش ابرقدرت‌ها، احساس محرومیت نسبی، کاهش قدرت حکومت مرکزی و ساخت نابرابر اجتماعی به بررسی علل و زمینه‌های داخلی و خارجی بروز بحران‌ها و ناآرامی‌های قومی در مناطق آذربایجان، کردستان، بلوچستان، ترکمن صحرا و خوزستان ایران پرداخته است.
۵	قومیت‌ها و نقش آنان در تحولات سیاسی سلطنت محمدرضا پهلوی	مجتبی مقصودی؛ (۱۳۸۲)، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی	کتاب با ارائه چارچوبی نظری متأثر از عناصر ملی - بین‌المللی، جغرافیایی و اقتصادی آغاز می‌گردد؛ سپس نویسنده به طرح ساختار اقوام در ایران می‌پردازد و ضمن تبارشناسی اقوام، عملکرد آن‌ها را در مقاطع مختلف تاریخی به‌ویژه در دوران پهلوی دوم از منظر تعارضات چندوجهی بیان می‌کند و تنش در روابط دولت-اقوام را بازنمایی می‌کند.
۶	مدیریت منازعات قومی در ایران	سید رضا صالحی امیری؛ (۱۳۹۱)، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک	از نظر نویسنده اثر روابط متقابل اقوام و نظام سیاسی در تاریخ معاصر ایران از دریچه همزیستی و تعامل دچار مشکلاتی بوده است. به‌استثنای انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی در سایر مقاطع و دوران این تعاملات متأثر از عوامل مختلف داخلی و بین‌المللی دچار مشکل بوده است؛ بنابراین موضوع وحدت ملی همواره به‌عنوان یک هدف استراتژیک مورد توجه حکومت‌های ایران بوده است.

۷	مدیریت سیاسی در جوامع چند فرهنگی	علی کریمی؛ (۱۳۸۷)، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	کتاب با روش تطبیقی و با هدف کمک به امر سیاست‌گذاری های هویتی در ایران با بهره‌گیری از تجربه تعدادی از کشورهای چند فرهنگی از جمله کشورهای آمریکا، بریتانیا، هند، پاکستان، ترکیه، لبنان در قبال اقلیت‌های فرهنگی به رشته تحریر درآمده است. سپس نویسنده به مدیریت سیاسی تنوع فرهنگی و آسیب‌شناسی عملکرد نظام جمهوری اسلامی ایران در قبال قومیت‌ها پرداخته و راهکارهای سلبی و ایجابی برای سیاست‌های موجود برای حفظ تنوع در عین حرکت به سمت وحدت و همگرایی ارائه داده است.
۸	درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی تنوع قومی: مسائل و نظریه‌ها	علی کریمی؛ (۱۳۹۷)، تهران: سمت	کتاب در قالب متنی آموزشی پس از بیان پیشینه و ادبیات موضوع در جهان و ایران، به توضیح اجمالی دانش جامعه‌شناسی سیاسی و تحول پارادایمی آن، مفهوم تنوع فرهنگی و زمینه‌های پیدایش و نیز مسائل جامعه‌شناسی سیاسی ناشی از تنوع قومی پرداخته است. در این اثر در راستای آشنایی مخاطبان به نظریه‌هایی چون: نظریهٔ بسیج منابع؛ تعامل‌گرایی نمادین و... پرداخته که توانایی تبیین پویای قومی را دارند.
۹	راهنمای مراکز و پژوهشگران مطالعات قومی	علی‌اشرف نظری و بهاره سازمند؛ (۱۳۸۵)، تهران: تمدن ایرانی	در این اثر با هدف آشنا ساختن پژوهشگران حوزه مطالعات قومی با کنشگران فردی و نهادی این حوزه، مشخصات و اطلاعات ده‌ها پژوهشگر، مرکز پژوهشی و بخش احصاء و معرفی شده و راه‌های ارتباطی با آنان ذکر گردیده است.
۱۰	مفاهیم بنیادین در مطالعات قومی	حسین گودرزی؛ (۱۳۸۵)، تهران: تمدن ایرانی	کتاب با هدف پر کردن خلأ نظری و توسعه ادبیات علمی پیرامون مطالعات قومی در سه بخش و دوازده فصل به تعریف مفاهیم و اصطلاحات رایج، نظریه‌های مهم و سیاست‌گذاری قومی تهیه و تنظیم شده است.
۱۱	ناسیونالیسم و قومیت در ایران	آیت‌الله میرزایی؛ (۱۳۹۹)، تهران: آگاه	در این کتاب ضمن کلیشه زدایی از «ناسیونالیسم ایرانی» با بازسازی مفهومی و نیز گونه‌شناسی از آن به‌عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی موردبررسی و پژوهش جامعه‌شناختی به‌مثابه یک پدیده نیروی اجتماعی قدرتمند در ایران قرار گرفته است. از نظر نویسنده، فهم ناسیونالیسم به معنای دقیق کلمه فهم پدیده‌ی «ملت» و «مسئله‌ی ملت» در ایران معاصر است.
۱۲	تنوع قومی در جمهوری اسلامی ایران: راهبردها و سیاست‌ها	حمید هوشنگی؛ (۱۳۹۶)، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)	از نظر نویسنده از منظر فرهنگی، کشور ایران در مرکزیت تمدن و فرهنگی قرار دارد که محققین از آن به ایران فرهنگی یاد کرده و می‌کنند. در این بستر فرهنگی، تنوع قومی یک واقعیت بوده و اگرچه ابزاری برای بهره‌گیری نخبگان قومی و کشورهای معارض برای فشار به حکومت‌های ایران در دوره معاصر بوده و هست ولی با توجه به اسناد بالادستی و

ظرفیت‌های قانونی نظام و در صورت کاربست راهبردها و سیاست‌های مناسب می‌تواند فرصتی برای جمهوری اسلامی تبدیل گردد.			
کتاب مذکور حاصل جمع‌آوری ۱۳ مقاله از آثار نویسنده با محوریت هویت و قومیت در عصر جهانی - محلی گرایمی است. موضوعات متنوعی از دموکراسی، دیاسپورای علمی تا مباحث توسعه و اینترنت مورد بررسی قرار گرفته است. از نظر نویسنده علیرغم ریشه‌های تاریخی ملت و دولت در ایران که ظرفیت‌های همسازی آن را می‌نمایاند روی دیگر سکه مخاطرات و چالش‌هایی است که ظرفیت‌های تعارض میان قومیت‌ها و با دولت را فراهم می‌آورد.	ناصر فکوهی؛ (۱۳۹۱)، تهران: گل‌آذین	همسازی و تعارض در هویت و قومیت	۱۳
کتاب با مروری بر نظریه‌های گوناگون به سنجش گرایش‌های نظری مختلف ایران‌گرایی و ایران‌گریزی در ایران قرن نوزدهم می‌پردازد. در ادامه نویسنده با نگاهی به فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی در آستانه انقلاب مشروطیت، وضعیت زبان فارسی در آستانه پیدایش گرایش‌های ناسیونالیستی و قوم‌گرایانه در همسایگی ایران و تأثیر آن‌ها در ایران را مورد طرح و بررسی قرار می‌دهد. در بخش‌های بعدی کتاب نویسنده به محیط تاریخی انقلاب مشروطیت و تأثیر آن‌ها بر گسترش آگاهی‌های ملی، موانع انقلاب و روند ملت‌سازی، تأثیر استعمار، جنگ و شورش‌های تجزیه‌طلبانه بر تقویت گرایش‌های اقتدارطلبی، تمرکزگرایی، یکسان‌سازی قومی و در نتیجه تضعیف روند ملت‌گرایی می‌پردازد اصلاحات مدرنیستی و استبداد رضاشاهی دوروی سکه‌ای هستند که جامعه ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهند.	اصغر شیرازی؛ (۱۳۹۵)، تهران: جهان کتاب	ایرانیّت، ملیّت، قومیت	۱۴
کتاب ضمن بررسی مفاهیم مربوط به روشنفکری و قومیت، به پیشینه تاریخی آذربایجان و نظرات روشنفکران آذری در ادوار مختلف نسبت به ملیت ایرانی می‌پردازد و دو عنصر «سیاست داخلی دولت‌ها» و «عوامل و سیاست‌های خارجی» را در سه دوره رضاشاه، محمدرضا شاه و جمهوری اسلامی مورد کنکاش و دقت نظر قرار می‌دهد.	علی مرشدی زاد؛ (۱۳۸۴)، تهران: نشر مرکز	روشنفکران آذری و هویت ملی و قومی	۱۵
نویسندگان در این کتاب با بررسی قومیت‌های مختلف در ایران به سیاست‌های آمریکا علیه ایران پرداخته بر این نکته تأکید دارند که ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ برای ایالات متحده فرصتی طلایی بود تا بتواند نظم نوینی را در منطقه خاورمیانه حاکم نموده و با بهره‌گیری از ابزار قومیت‌ها و ایجاد تنش‌ها و بحران‌های قومی سیاست براندازی را تعقیب نماید.	روح‌الله بیگ زاد و جواد بابازاده آغ اسماعیلی؛ (۱۳۹۷)، تهران: صالحیان	سیاست‌های نو محافظه‌کاران آمریکا در خصوص قومیت‌های ایران	۱۶

۱۷	نژاد، قوم و ملت در ایران	محمد رحمان زاده هروی؛ (۱۳۹۳)، تهران: کتاب آمه	کتاب در جستارهایی به نژادها و اقوام ایرانی پرداخته است. در سه فصل اول نویسنده گذری کوتاه بر مفهوم نژاد و قوم‌گرایی، پیشینه مفهوم‌سازی و کاربرد مفهوم قوم و گروه قومی، تفاوت آن با نژاد و ملت و ساختار و پیشینه قومی و قوم‌گرایی در ایران و مفهوم فراگیر ملت و ناسیونالیسم و نهایتاً به پیشینه ملت و ناسیونالیسم در جهان و ایران داشته است. از فصل چهارم به بعد جایگاه ملت و ملت‌گرایی و کیستی ملت و ملت‌سازی در ایران از روزگار ساسانیان تا پایان دوره رضاشاه مورد بازنمایی قرار گرفته است.
۱۸	سیاست کردها در خاورمیانه	نادر انتصار؛ (۱۳۹۰)، تهران: ترجمه عرفان قانعی فرد، علم	موضوع این کتاب، تبیین سیاست‌های کردها در کشورهای خاورمیانه و تأثیر این سیاست‌ها بر حکومت‌های کشورهای مورد بحث است. نویسنده، در کتاب حاضر به کاوش و بررسی سیاست‌های کردها در کشورهای خاورمیانه پرداخته و تأثیر این سیاست‌ها و منازعات سیاسی را از جنبه‌های تاریخی، سیاسی، اجتماعی و حقوقی بر حکومت‌های کشورهای مورد نظر شرح داده است. عناوین فصول مختلف کتاب، عبارت‌اند از: کردها؛ کردها در ایران؛ کردهای عراق: از قربانی تا خودمختاری؛ تحول مسائل کردستان و سیاست کردها در بافت منطقه‌ای.
۱۹	کردها و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	جعفر حق پناه؛ (۱۳۸۷)، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران	کتاب حاضر ضمن اشاره به نقش و تأثیر تحولات مناطق کردنشین بر سیاست خارجی و ارتباط گروه‌های قومی و نظریه قوم‌گرایی با مقوله تأمین امنیت و سیاست خارجی و نیز سیاست‌های پیچیده بین‌المللی که گاه به منازعات قومی مذهبی داخلی دامن می‌زند به بررسی تحولات مناطق کردنشین در دوره معاصر و رقابت‌های چهار دولت ایران، ترکیه، سوریه و عراق با یکدیگر و چگونگی دستیابی به توازن قوا در این مناطق سخن گفته است. مؤلف در دنباله سخن خود رشد ناسیونالیسم کردی و چالش آن را با دولت‌ها، مورد بحث و پژوهش قرار داده است و گزارشی از سیاست ایران در برابر تحولات مناطق کردنشین در طی این سال‌ها ارائه می‌کند.
۲۰	تبارشناسی قومی و حیات ملی	اسماعیل یوردشاهیان؛ (۱۳۹۰)، تهران: فرزاد روز	این کتاب در سه بخش شامل تبارشناسی (خاستگاه قومی و حیات ملی - تبار اقوام)، زبان و فرهنگ مشترک (تعریف زبان - گفت‌وگو و واژگان مشترک) و پدیدارشناسی (پدیدارشناسی تاریخی) تدوین شده است. یوردشاهیان هدف از تدوین این کتاب را نه تاریخ‌نگاری و روایت مسائل زیستی و اجتماعی، بلکه تبیین تاریخ و فرهنگ و تمدن جوامع مختلف در طول ادوار تاریخ تا عصر کنونی

دانسته است. نویسنده کوشیده تا ضمن به پرسش گرفتن بسیاری از مسائل گذشته و باورهای تاریخی و فرهنگی، بر مبنای روش و دیدگاهی تازه به تحلیل آن‌ها پردازد و ضمن زدودن غبار و پوشیدگی‌های تاریخی و گمانه‌زنی گذار تاریخی، آینده جوامع کهنسال را در برخورد با اندیشه و عوامل دنیای مدرن، تئوری حیرت اجتماعی مطرح کند.			
نویسنده ابتدا مقوله هویت ملی را از دیدگاه جامعه‌شناسی بررسی و سپس زبان‌ها و قومیت‌های گوناگون ایرانی را تشریح می‌نماید و درعین حال تلاش دارد تا ارتباط مقولات یادشده مانند: هویت، قومیت، ملت و ایرانیان را بازنمایی کند. به‌زعم نویسنده، عواملی چون سرزمین، منافع اقتصادی، سیاسی، امنیتی و دفاع مشترک و وحدت قوانین و احساس روان‌شناسی فردی - جمعی به کسب هویت ملی می‌انجامد. بخش پایانی کتاب به بحث درباره انواع هویت‌های فردی، اجتماعی و انسانی اختصاص دارد.	ضیاءالدین صدرالاشرفی؛ (۱۳۹۷)، تهران: اندیشه نو	کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان	۲۱
کتاب بحران هویت قومی در ایران مجموعه‌ای از مقالات نویسنده در باب هویت، عوامل بحران‌زا در هویت قومی جامعه ایران و تعامل زبان فارسی و عربی و البته با تأکید بر نقش هژمونیک زبان عربی است. اثر ضمن اشاره بر نقش وحدت‌آفرین همه‌ی اقوام بر توجه ویژه به محرومیت مناطق عرب‌نشین خوزستان تأکید می‌نماید.	علی الطائی؛ (تهران)، تهران: انتشارات شادگان	بحران هویت قومی در ایران	۲۲
نویسنده ضمن کاربرد اصطلاح ملت عرب نسبت به اقوام اعراب خوزستان به پاسخ به شبهه‌ای می‌پردازد که عرب خوزستانی را به خیانت به ایران متهم کرده بود. نویسنده در این کتاب با تحلیلی انتقادی از جریان صهیونیسم و تأکید بر تمدن عرب خاطر نشان می‌کند که عرب خائن نیست؛ بل مدعی مفتری است!	علی الطائی؛ (۱۳۹۶)، تهران: انتشارات شادگان	عرب خائن نیست؛ مدعی مفتری است	۲۳
نویسنده در ابتدا به مفاهیم کلیدی پژوهش از جمله اقلیت‌ها و هویت‌های دینی، ملی و قومی و به طرح حقوق فرهنگی در وجوه فردی و جمعی به استناد اعلامیه‌ها، کنوانسیون‌ها و میثاق‌های جهانی پرداخته است. سپس از خلال قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حقوق این گروه‌ها را در اصول عام و خاص و در موضوع زبان، دین و محل اقامت و سکونت مورد طرح و بررسی قرار داده است.	سید احمد حبیب نژاد؛ (۱۳۹۵)، تهران: مجد	حقوق فرهنگی اقلیت‌های قومی در نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و اسناد بین‌المللی حقوق بشر	۲۴

مفاهیم پایه در حوزه مطالعات قومی و صلح

۱- مطالعات قومی به‌منابه دانشی بین‌رشته‌ای به شاخه و رشته‌ای از مطالعات اجتماعی- انسانی اطلاق می‌شود (اسلتر، ۲۰۲۰: ۳۲) که به دنبال فهم و بررسی روشمند و علمی وضعیت اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی و سیاسی گروه‌های قومی است. این مطالعات و بررسی‌ها گاهی به ماهیت گروه‌های قومی می‌پردازد و گاه در پرتو مطالعات مقایسه‌ای انجام می‌شود.

۲- قوم و گروه‌های قومی به اجتماعی از انسان‌ها در اجتماعی بزرگ‌تر اطلاق می‌شود که به‌صورت واقعی و یا احساسی و ادراکی اعضای آن دارای مشترکات فرهنگی، تاریخی، زبانی، رفتاری، مذهبی، سمبلیک و نمادین هستند که ممکن است به آباء و اجدادشان برگردد یا بر اساس عوامل دیگری به وجود آمده باشد؛ بنابراین یک گروه قومی بعضاً با مختصات و هویت فرهنگی خاص است که ضمن همگرایی و انسجام درون‌گروهی، با دیگر گروه‌های قومی متمایز می‌شوند و اعضای آن به تعلقات گروهی و قومی خویش آگاهی دارند (چاندر، ۲۰۰۶: ۴۰۰-۳۹۷؛ مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۱ و ۲۲).

۳- صلح نیز مفهوم دراز دامنی است که همزاد بشریت بوده و بعضاً در مقابل جنگ معنی و مفهوم می‌یابد و در متواترترین تعریف، صلح به شرایط فقدان جنگ، خشونت و منازعه اطلاق می‌شود. این تعریف کلاسیک از صلح را بسیاری از صاحب‌نظران در دهه‌های اخیر «ناکامل»، «تقلیل‌گرایانه»، «سنتی»، «محدود»، «گذشته‌نگر» و «نارسا» ارزیابی می‌کنند و بر آن نام صلح منفی می‌نهند (دهیل، ۲۰۱۶: ۱۰-۱ و هیرث، ۲۰۱۶: ۱۰۷-۱۰۴). در تعاریف نوین از صلح، ابعاد و مؤلفه‌های بیشتری ظهور و بروز می‌یابند. در «قرائت جدید از صلح» به‌منابه «صلح مثبت» این مفهوم با آموزه‌هایی نظیر عدالت، حکمرانی خوب، رعایت حقوق بشر و دموکراسی، محیط کسب‌وکار سالم، امید و امیدواری نسبت به آینده، سرزندگی و نشاط عجین و همبسته است و نهادها، ساختارها و نگرش‌هایی متولی فضاسازی، تولید و بازتولید و بسط و گسترش مفاهیم و ادبیات صلح هستند. هدف «صلح مثبت» ایجاد انسان‌ها، جامعه و نهادهایی سرزنده و امیدوار است؛ بدین لحاظ مفهوم صلح مثبت «آینده‌نگر»، «استراتژیک» و «توسعه‌گرا» است که در بطن خود با تولید انرژی مثبت، محدودیت ناپذیر، بل بسط‌یابنده و گسترش‌پذیر در تمامی سطوح و جوانب زندگی بشری قابل‌رؤیت است (تایلهان، ۲۰۱۵: ۲۵۸-۲۵۱).
جان‌مایه و جهت‌گیری اصلی صلح و کنشگران آن ترویج عفو و بخشش، گذشت و

ایثار، گفتگو، مذاکره و چانه‌زنی، آشتی و سازش، رضایت، نرمش و دوستی و نهایتاً مصالحه است تا جایی که صلح‌خواهی، صلح‌طلبی و مصالحه‌جویی را نوعی کنش‌گری و فضیلت اخلاقی برخاسته از سرشت و طبع انسان‌ها می‌دانند که همکاری، تعامل، مصالحه‌جویی و آرامش‌طلبی را پیگیری می‌نماید که در بطن خود توأمان نوعی فضیلت و شجاعت با رویکردی اخلاقی را به همراه دارد (مورفی، ۲۰۱۲).

۴- ناصح به موقعیت‌ها، وضعیت‌ها و روابطی در میان انسان‌ها و جوامع اشاره دارد که در بطن و متن خویش و به‌انحاء مختلف اعم از آشکار و نهان، مستقیم و غیرمستقیم دربرگیرنده خشونت و خشونت‌واره‌هاست. در این وضعیت، موقعیت و روابط؛ تولید و بازتولید و گسترش این خشونت نرم یا سخت برساخته‌ی مناسبات اجتماعی اعم از کلامی، رفتاری، آیینی، ساختاری، تاریخی و ایدئولوژیک است که در آن خودی با تعریف دیگری تعیین می‌یابد (مقایسه کنید با: فاضلی، ۱۳۹۸).

اهداف و محتوای مطالعات قومی

در جمع‌بندی مختصر از پژوهش‌ها و ادبیات حوزه مطالعات قومی به محتواهای تولیدشده در این حوزه به شرح زیر می‌توان اشاره کرد:

- احصاء و گونه‌شناسی گروه‌های قومی در سطح جهان و جوامع ملی و محلی؛
- شناسایی ویژگی‌ها و ممیزه‌های فرهنگی - اجتماعی از حیث وجود شباهت‌ها و تفاوت‌ها میان گروه‌های قومی؛
- بررسی بازتاب و پیامد تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی قومی بر سیاست‌گذاری‌های قومی و برعکس بر نحوه و میزان بهره‌مندی از مواهب و دسترسی به امکانات و فرصت‌ها در جوامع ملی؛
- کمک به فهم مناسبات قومی اعم از؛ روابط میان قومی و برون قومی و با اقوام دیگر، با دولت و با نهادهای مدنی - اجتماعی و فرهنگی، اعم از برابر و یا نابرابر، مسالمت‌آمیز، رقابت‌جویانه و یا ستیزه‌جویانه، دوسویه یا چند سویه، متوازن یا نامتوازن، آمرانه و اقتدارآمیز یا دوستانه و تکررگرایانه؛
- تولید مفاهیم و اصطلاحات، نظریات، روش‌ها، تکنیک‌ها و رهیافت‌های مطالعاتی متناسب و متناظر با وضعیت و موقعیت گروه‌های قومی. مفاهیم و نظریاتی چون؛ ناسیونالیسم قومی، تقسیم‌کار قومی، واگرایی قومی، خودآگاهی قومی، سلطه قومی، نابرابری قومی، نمادپردازی قومی، نخبگان قومی؛

- محیط‌شناسی، روند پژوهی جغرافیایی، تاریخی، هویتی، زبانی، مذهبی و دینی گروه‌های قومی و بررسی تطور و تحول این گروه‌ها در گذر زمان؛
- وضعیت سنجی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گروه‌های قومی و مقایسه با دیگر گروه‌های قومی؛
- هستی بخشی هویتی، تاریخی - فرهنگی به گروه‌های قومی از طریق بازنمایی و بازآفرینی واقعی و یا آرمانی، بی‌طرفانه و یا جهت‌دار نمادها، اسطوره‌ها، قهرمانان تاریخی، ادبیات و زبان‌های محلی - منطقه‌ای؛
- آسیب‌شناسی، نظریه‌پردازی، آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری و ارائه راهبرد (مقایسه کنید با: اسلتر، ۲۰۱۱: ۵۸ و عبوضی و دیگران، ۱۳۹۷).

روش‌شناسی و جوهره‌ی مطالعات قومی

برخلاف جامعه‌شناسی سیاسی کلاسیک که مفهوم «طبقه اجتماعی» و «دولت ملی» از مهم‌ترین مفاهیم کلیدی در تفکیک و تمایز و درعین‌حال همگرایی انسان‌ها و گروه‌های انسانی بود در جامعه‌شناسی سیاسی معاصر مفاهیم کلیدی چون: «هویت»، «قومیت»، «جهانی‌شدن» و «تکثرگرایی فرهنگی» برجستگی یافته است (ژانگ، ۲۰۱۹: ۶-۳)؛ بدین لحاظ، هویت محور اصلی همگرایی - واگرایی و خود-دیگری شد و هویت قومی هم یکی از مهم‌ترین مباحث در کنار هویت جنسیتی مطرح است.

در چارچوب ملاحظات روش‌شناختی بخش زیادی از مطالعات قومی با انتخاب رهیافت بین‌رشته‌ای و در موارد قابل توجهی کاربست رویکرد پوزیتیویستی و در موارد زیادی روش‌های کمی، به‌ویژه کاربرد ابزار پرسش‌نامه به‌مثابه وجه غالب روش‌شناختی (بهشتی و حقمردی، ۱۳۹۶، ۱۵-۱۴؛ جعفرزاده پور و حیدری، ۱۳۹۳: ۶۳)؛ نتایج تمایز و تفکیک را جنبه علمی و کمی بخشیده و در تحلیل شرایط عینی و واقعی، متأثر از تحولات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی گروه‌های قومی را بدون در نظر گرفتن «پس-پیش‌زمینه‌ها» ی، جامعه‌ی هدف در نظرسنجی‌ها و مطالعات میدانی قرار داده و از این طریق آمال و آرزوهای محلی - قومی را به مدد جدول و نمودار و نقشه، لباس علم پوشانده و بینش تعلقات قومی و تمایز و تفکیک را گسترش بخشیده است.

جان‌مایه اصلی و روح حاکم بر پژوهش‌های قومی، تولید دانش و طرح ادبیات «تمایز» و «تفکیک» هویتی با ابتناء بر تعریف و تحدید هویت‌های قومی، شناسایی، تحلیل و

واشکافی تمایزات و تفاوت‌های فرهنگی، تمایزات نیاکانی، تمایزات زبانی، تمایزات دینی - مذهبی، تمایزات در سبک زندگی، تمایزات تاریخی و تمایزات اسطوره‌ای است. ادبیات تولیدشده در این دانش با تکیه و تأکید بر «تنوع و تکثر» به‌منابه یک واقعیت و یک ارزش، «شناسایی هویت‌های متکثر قومی» را وجهه همت خویش قرار داده است و در فضای متأثر از «رویکرد انتقادی به مدرنیسم و کلان روایت‌ها»، «بدکارکردی‌های دولت‌های مدرن» و «گسترش ادبیات جهانی شدن» به لحاظ معنایی، مفهومی، نظری، رویکردی، روشی و معرفتی در سپهر اندیشه ورزی غلبه گفتمانی و بعضاً همدلانه یافت. در تشریح بیشتر عناصر تأثیرگذار بر تولید و نشر ادبیات تنوع و تکثر و استقبال از آن، اول باید به فضای متأثر از رویکرد انتقادی به مدرنیسم و خدشه‌پذیری‌های کلان روایت‌های زمخت از توسعه و مدیریت‌های اجتماعی اشاره کرد. کلان روایت‌ها و سیاست‌گذاری‌هایی که با توجه کمتر به ظرافت‌های حوزه مدیریت جوامع چند قومی، مسیر خطی توسعه، شبیه‌سازی و جذب گروه‌های قومی را در درون دولت‌های ملی جستجو می‌کرد. در این ارتباط بدکارکردی‌های دولت‌های مدرن مزید بر علت شده و این دولت به‌جای تصدی نمایندگی آحاد ملت و استقرار دولتی فراگیر؛ به دولت‌های غیر دمکراتیک تبدیل شده است.

افزون بر آن گسترش ادبیات جهانی شدن ضمن در هم نوردیدن مرزهای جغرافیایی و ارتقاء فهم، دانش و بینش گروه‌های قومی از ریشه‌های تاریخی - فرهنگی خود، در کنار ادبیاتی نظیر چند فرهنگ گرایی، شهروندی جهانی ادبیات متناظر با آن در جوامع ملی و محلی و در رقابت و چالش با دولت‌های مستقر رشد و گسترش یافت. در کنار زمینه‌های پیش‌گفته نمی‌توان به استفاده‌های ابزاری از ادبیات مطالعات قومی در راستای تضعیف و چندپارگی حوزه نفوذ و اقتدار رقبای سیاسی، ملی و بین‌المللی بی‌اعتناء بود. نخبگان، همسایگان و قدرت‌های منطقه‌ای رقیب در راستای تضعیف و ایجاد تشتت در مناسبات قدرت در درون جوامع ملی ابایی از استفاده ابزاری از این مطالعات و خلق جعلیات و وارونه‌نویسی‌ها ندارند.

به «لحاظ رویکردی»؛ دانش مطالعات قومی در تقید و زیرمجموعه‌ی «جامعه‌شناسی تغییر و دگرگونی»، به تولید دانش انتقادی، مطالبه‌گرایانه، خاص‌گرایانه، بعضاً غیر خنثی، همدلانه، جهت‌دار، احساسی و هنجاری گرایش دارد و در «فضای رسانه‌ای شده‌ی علم»؛ تهییج و بسیج‌گری را نیز چون کنشگران قومی در سرلوحه‌ی خویش قرار داد.

از «منظر معنایی، مفهومی، نظری- انضمامی»، ظرفیت‌سازی‌های نظری و چارچوب‌بندی‌های مفهومی به مدد گسترش دایره واژگانی و بسط ادبیات نظری و انضمامی و مصداقی نظیر؛ اقلیت-اکثریت، مرکز-پیرامون، ستم ملی و قومی، مطالبات قومی، احساس محرومیت و تبعیض قومی، نخبگان قومی، هویت طلبی، ناسیونالیسم قومی، حقوق قومی و گروهی، فدرالیسم، توسعه اجتماعی - قومی؛ تمایز و تفکیک هویتی و ناصح در این مناسبات را بشدت برجسته ساخته و با امتداد آن در عرصه مصداقی و انضمامی، این حوزه را بشدت تحت تأثیر قرار داد. مایکل هشر، مایکل بانتون، دیوید میلر، آنتونی اسمیت، بیخو پارخ ... در زمره این صاحب‌نظرانند. در ایران نیز نویسندگانی چون؛ عزیزی بنی طرف، جواد هیئت، علی الطائی، ضیاء‌الدین صدرالاشرفی را در این ارتباط می‌توان نام برد.

گزاره‌هایی چند از وضعیت مطالعات قومی

علیرغم قدمت مطالعات قومی و قوم‌شناسی و پیوندهای نزدیک آن با قوم‌نگاری و انسان‌شناسی فرهنگی؛ مطالعات قومی به‌مثابه رشته‌ای علمی و حوزه‌ای تحقیقاتی در سطح جهان و ایران در سه دهه اخیر رشد و گسترش فراوانی داشته است. فروپاشی اتحاد جماهیر، یوگسلاوی، چکسلواکی و تجزیه آچه‌ی اندونزی، سومالی و بروز سطوحی از تنش و منازعه قومی در اقصی نقاط جهان از عراق، سوریه، لبنان و یمن و افغانستان تا اسپانیا و ایرلند ادبیات این حوزه را با محتوای مکتوب، اسنادی، تصویری، تحلیلی و تبیینی از وضعیت‌های ناصح بشدت گسترش بخشیده و تجربه‌ها، یافته‌ها و دستاوردهای فراوانی از جنگ و منازعه را در همه ابعاد و سطوح در حوزه مطالعات قومی به همراه داشته است.

شکل‌گیری مراکز و دپارتمان‌های مطالعات قومی در بسیاری از دانشگاه‌ها و تأسیس مؤسسات و مراکز پژوهشی در سطح جهان و تعریف ده‌ها طرح ملی و بین‌المللی (نظری، سازمند، ۱۳۸۵) با تدوین هزاران کتاب، مقاله، گزارش و تحلیل و تفسیر، در کنار توجه احزاب و کنش‌گران سیاسی به ظرفیت‌های بسیج‌گری گروه‌های قومی در روند مبارزات سیاسی و به‌ویژه در جوامعی که احزاب ملی از ضعف‌های جدی برخوردار بوده (مقصودی، ۱۳۸۵: ۸۴) و از کارکردهای ملی دورافتاده‌اند، عامل دیگری در توجه کنش‌گران علمی، سیاسی و اجتماعی به موضوع و موضع گروه‌های قومی در وضعیت‌های ناصح شده است.

در کنار حمایت دانشگاه‌ها و نهادهای پژوهشی از طرح‌ها و مطالعات قومی؛ مصوبات و اقدامات جامعه بین‌الملل اعم از مصوبات و اقدامات شورای امنیت، مجمع عمومی، کمیسیون حقوق بشر، شورای اقتصادی-اجتماعی و یونسکو ادبیات حقوقی و فضای دیپلماتیک مناسبی برای پژوهشگران اجتماعی و حقوقی در وضعیت سنجی گروه‌ها و جوامع هدف فراهم آورد.

وضعیت مطالعات قومی در ایران نیز متفاوت از شرایط پیش‌گفته نیست و به‌طور مشخص نه‌تنها از روند فوق‌تبعیت می‌نماید؛ بلکه از آشفتگی گسترده‌ای به لحاظ محتوایی، ساختاری و جهت‌گیری در رنج است. انتشار ده‌ها کتاب، صدها مقاله و پایان‌نامه (مقصودی، ۱۳۹۲، ۶۴-۴۲) از شیوع و «اپیدمی مطالعات قومی» به‌ویژه علی‌الظاهر و علی‌القاعده با هدف تولید و گسترش ادبیات علمی، ولی در عمل و در واقع تولید و گسترش بی‌رویه ادبیات قومی که برخی بشدت احساسی، واگرایانه و تحریف‌گونه است در کنار به حاشیه رانی ادبیات ملی حکایت از وضعیت ناصالح در این عرصه علمی دارد و این امر در کنار ضعف گسترده نهاد آموزش عالی و اتخاذ «سیاست غلط بومی‌گزینی» در کنار برخی حمایت‌های مالی از پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی و اگر این وضعیت آشفته را دامن زده است.

در یک بررسی اجمالی از برخی سامانه‌های اطلاع‌رسانی فارسی در ایران نظیر؛ پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه مجلات تخصصی نور (نورمگز)، پرتال جامعه علوم انسانی، سامانه نشریات علمی ایران، بانک اطلاعات نشریات کشور (مگیران) در بازه زمانی ۲۰ ساله منتهی به تدوین این مقاله، حدود ۳۵۰ مقاله با ساختار و ظواهر علمی در نشریات مورد تأیید کمیسیون نشریات علمی کشور اعم از پژوهشی، مروری و ترویجی منتشر گردیده است. در این اثنا کمتر مجله‌ی علمی در حوزه علوم انسانی و اجتماعی یافت می‌شود که چندین مقاله خود را به موضوع قوم، قومیت، هویت قومی و اقوام اختصاص نداده باشد و این جدای از هزاران یادداشت‌ها و مطالب فراوان منتشره در نشریات و مجلات و سایت‌های خبری و اطلاع‌رسانی است.

مراجعه به پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در بازه زمانی ۲۵ ساله از ۱۳۷۵ تا ۱۴۰۰ با کلیدواژه قوم، قومیت و هویت قومی مؤید فراوانی و گستره عمودی و افقی پژوهش‌ها در این موضوع است. شناسایی ۱۳۳۵ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری در این سامانه، (۱۲۲۰ پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و ۱۱۵ در مقطع دکتری تخصصی)، سال ۱۳۹۷ با ۱۷۱ پایان‌نامه، ۱۳۹۸ با ۱۴۷ پایان‌نامه، سال ۱۳۹۶ با ۱۴۵ پایان‌نامه این گسترش عمودی و افقی را تأیید می‌نماید.

جست‌وجو در سامانه گنج و از جستجو در میان ۹۲۸ رکورد اطلاعات، در پنجره سازمان‌ها و دانشگاه‌های متولی پایان‌نامه‌های ارشد و دکتری در حوزه قوم، قومیت و هویت قومی به لحاظ فراوانی وضعیت زیر را می‌نمایاند:

- دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه گیلان، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مازندران و دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز به ترتیب با ۲۲، ۲۰، ۱۹، ۱۷، ۱۶، ۱۶، ۱۴، ۱۳ و ۱۳ پایان‌نامه ارشد و رساله دکتری در رأس این لیست قرار می‌گیرند.

<https://ganj.irandoc.ac.ir>

جست‌وجو براساس رشته‌های دانشگاهی در ارتباط با پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها نیز اعداد و ارقام زیر را نشان می‌دهد که مؤید گستردگی تألیف و بازنمایی ادبیات مطالعات قومی و به‌نوعی رها بودگی در این حوزه است؛ علوم اجتماعی با ۱۹۹، علوم انسانی با ۱۹۰، علوم سیاسی با ۱۳۵، معماری با ۵۲، جغرافیا با ۴۰، زبان و ادبیات خارجی با ۳۵، هنرهای تجسمی (هنرهای تصویری) با ۳۱، زبان و ادبیات فارسی با ۳۰، پژوهش هنر با ۲۴ و تاریخ با ۲۱ عنوان به ترتیب در بالای این لیست قرار می‌گیرند.

<https://ganj.irandoc.ac.ir>

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعات قومی با تکیه تام و تمام بر عنصر هویت، به‌ویژه در مفهوم قومی آن تلاش نموده است؛ در بستر کنشگری علمی به بازنمایی تفاوت‌ها، تمایزات، شکاف‌ها، نقارها و متعاقب آن جنگ‌ها و ستیزها پردازد؛ در این مسیر عملاً خواسته یا ناخواسته در بستر کمک به افزایش آگاهی قومی؛ به برجسته‌سازی هویت‌های قومی از یک‌طرف به‌مثابه خودی و غیریت‌سازی و دگرسازی از طرف دیگر کمک کرده است چنانکه در مواردی به‌صورت غیرمستقیم موجب توسعه ادبیات نفرت و بازنمایی وضعیت‌های ناصح شده است.

در این پژوهش کوشش شده است با مروری بر حوزه مطالعات قومی در ایران دریابیم که این حوزه‌ی دانشی تا چه حد بینش و پیوندهای انسانی را تقویت کرده است؟ از منظر نظری، مفهومی، رویکردی و روشی دریافتیم که هرچند یافته‌های پژوهش‌های قومی در

مواردی به سیاست‌گذاری‌های ملی - بین‌المللی برای رفع تبعیض کمک کرد ولی در عوض حوزه مطالعات قومی در نگاه کلان و از منظر بینشی و آینده‌پژوهانه با تکیه بر خاص‌گرایی‌های قومی، جوامع را بیش‌ازپیش به صورت متزع شده برجسته‌سازی کرد. حمایت‌گری و تسهیل‌گری در حوزه مطالعات قومی از سوی نهادهای مختلف دولتی، غیردولتی و بنیادهای خیریه و گاه مستقل در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی و محلی باعث رشد و گسترش بی‌سابقه مراکز، مؤسسات و دپارتمان‌های مطالعات قومی، تولید و توزیع حجم وسیعی از تحقیقات علمی و آکادمیک در قالب تهیه و تدوین کتاب، رساله دانشگاهی و مقالات در ژورنال‌ها شد و چرخش اطلاعات تولیدی و بازنشر آن به مدد انقلاب در عرصه‌های ارتباطی و اطلاعاتی بجای تأکید بر مشترکات فرهنگی، با تأکید بر منفردات بیش‌ازپیش به ادبیات تفکیک و خاص‌گرایی و تفاوت دامن زد.

یادداشت

۱- بخشی از ایده‌های این مقاله قبلاً در دو همایش ملی به صورت سخنرانی ارائه شده ولی متن کامل و مستند آن برای اولین بار در این پژوهش ارائه می‌شود. چکیده سخنرانی‌ها با مشخصات زیر در دسترس است: مجتبی مقصودی، (۱۳۹۸)، ارزیابی انتقادی دانش مطالعات قومی از منظر صلح، سخنرانی در سومین همایش سالانه انجمن علمی مطالعات صلح ایران، علوم انسانی و اجتماعی و صلح، تهران، خانه اندیشمندان علوم انسانی، سوم دی. مجتبی مقصودی (۱۴۰۰)، دانش مطالعات قومی در چنبره ادبیات ناصح، سخنرانی در هشتمین همایش روز ملی علوم اجتماعی، علوم اجتماعی و جامعه؛ کارکردهای علوم اجتماعی در جامعه مدنی و سیاست‌گذاری، انجمن جامعه‌شناسی ایران و انجمن‌های علوم اجتماعی، ۱۸ آذر.

منابع

- بهشتی، سید صمد؛ حقم‌رادی، محمد (۱۳۹۶)؛ «فراتحلیل مطالعات مرتبط با رابطه بین هویت قومی و هویت ملی در ایران با تأکید بر نقش رسانه»، *دو فصلنامه مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۸، شماره ۲، پاییز و زمستان، صص ۲۷-۶.
- جعفرزاده پور، فروزنده؛ حیدری، حسین (۱۳۹۳)؛ «فراتحلیل رابطه هویت ملی و هویت قومی در ایران»، *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، دوره ۳، شماره ۱۱، تابستان، ۶۳-۹۶.
- عبوضی، یاور؛ سیف‌اللهی، سیف‌اله و ساروخانی، باقر (۱۳۹۷)؛ «مروری بر مطالعات قومی در ایران: نقد، بررسی و ارائه الگو»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، پیاپی ۲۲، تابستان، صص ۱-۳۵.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۸)؛ «چرا و چگونه علوم انسانی و اجتماعی در خدمت ناصح قرار می‌گیرد؟»، سومین همایش

- سالانه انجمن علمی مطالعات صلح ایران، *علوم انسانی و اجتماعی و صلح*، تهران: انجمن علمی مطالعات صلح ایران.
- گودرزی، حسین (۱۳۸۵)؛ *مفاهیم بنیادین در مطالعات قومی*، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
  - کریمی، علی (۱۳۸۷)؛ *مدیریت سیاسی در جوامع چند فرهنگی*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
  - مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰)؛ *تحولات قومی در ایران: علل و زمینه‌ها*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
  - ---- (۱۳۸۵)؛ «مشارکت انتخاباتی اقوام در ایران بررسی موردی؛ انتخابات ریاست جمهوری»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۷، شماره ۴ (۲۸)؛ ۸۳-۱۰۸.
  - ---- (۱۳۹۲)؛ *ممیزی مطالعات قومیت در ایران، با تأکید بر سلامت اجتماعی*، تهران: معاونت فناوری ریاست جمهوری، انجمن علوم سیاسی ایران.
  - نظری، علی‌اشرف و سازمند، بهاره (۱۳۸۵)؛ *راهنمای مراکز و پژوهشگران مطالعات قومی*، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
  - Bhattacharjee, Anol (2012); *Social Science Research: Principles, Methods, and Practices*, USA, University of South Florida.
  - Chandra, Kanchan (2006); "What is Ethnic Identity and Does It Matter?", *Annual Reviews*, 397- 425. <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.9.062404.170715>.
  - Diehl, Paul. F (2016); "Exploring Peace: Looking Beyond War and Negative Peace", *International Studies Quarterly*, 60, 1–10. <https://academic.oup.com/isq/article/60/1/1/2359121> by guest on 14 January 2022.
  - Herath, Oshadhi (2016); *A critical analysis of Positive and Negative Peace*, Department of Philosophy, University of Kelaniya, 104-107. <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/12056/journal1%20%281%29.104-107.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
  - Murphy, Colleen (2012); *A Moral Theory of Political Reconciliation*, Cambridge University Press.
  - Sleeter. Christine E (2011); *The Academic and Social Value of Ethnic Studies: A Research Review*, the National Education Association, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED521869.pdf>.
  - Sleeter, Christine E & Zavala, Miguel (2020); *Transformative Ethnic Studies in Schools: Curriculum, Pedagogy, and Research*, New York: Teachers College Press.
  - Tilahun, Temesgen (2015); "Johan Galtung's Concept of Positive and Negative Peace in the Contemporary Ethiopia: An Appraisal", *International Journal of Political Science and Development*, Vol. 3(6), June, pp. 251-258.
  - Zhang, Junhao (2019); "Educational diversity and ethnic cultural heritage in the process of globalization", *International Journal of Anthropology and Ethnology*, 3, 7, pp.1-10 <https://doi.org/10.1186/s41257-019-0022-x>.
  - <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/>.
  - <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/search?keywords=%D9%87%D9%88%DB%8C%D8%A.A%20%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C&basicscope=1>.
  - <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/search?keywords=%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%AA&basicscope=1>.

